

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Кінець XIX—
початок XX ст.

1

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Кінець ХІХ—
початок ХХ ст.

У ДВОХ КНИГАХ
Книга 1

За загальною
редакцією проф. О. Д. Гнідан

*Затверджено Міністерством
освіти і науки України*

Підручник
для студентів вищих
навчальних закладів

НБ НПУ

100073216

Київ
«ЛИБІДЬ»
2005

*Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу видавництва заборонено*

Автори:

д-р філол. наук, професор *О. Д. Гнідан*;
д-р філол. наук, професор *Г. Ф. Семенюк*;
канд. філол. наук, професор *Н. М. Гасвська*;
канд. філол. наук, доцент *Є. М. Антонюк*;
канд. філол. наук *О. В. Гасвська*;
д-р філол. наук, професор *М. І. Гнатюк*;
д-р філол. наук, професор *А. Б. Гуляк*;
д-р філол. наук, професор *Л. С. Дем'янівська*;
канд. філол. наук, доцент *О. І. Єременко*;
ст. викладач *Л. І. Кліш*;
ст. викладач *В. В. Коляда*;
канд. філол. наук, доцент *Г. І. Марчук*;
д-р філол. наук, професор *О. В. Мішуков*;
канд. філол. наук *Н. Д. Осьмак*;
канд. філол. наук, доцент *Н. М. Скоробагатько*;
канд. філол. наук, доцент *І. В. Хоцянівська*

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. *О. І. Денисюк*
(Львів. національний університет ім. І. Франка);
д-р філол. наук, проф. *В. І. Кузьменко*
(Київ. національний університет ім. Т. Шевченка)

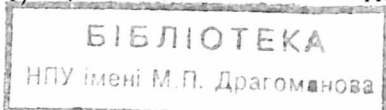
*Затверджено Міністерством освіти і науки України
(лист 14/18.2-447 від 12.03.2004)*

Редакція навчально-методичних видань
Головний редактор *В. М. Куценко*
Редактор *Н. А. Симоненко*

ISBN 966-06-0396-7
ISBN 966-06-0397-5 (Кн. 1)

10931
48-77417

© О. Д. Гнідан, Г. Ф. Семенюк,
Н. М. Гасвська та ін., 2005

земстві. Я мусив жалітися на губернатора, а поки що подався на Волинь, до Житомира»¹, де кілька місяців працював в газеті «Волинь» (з листопада 1897 р. по лютий 1898 р.).

Водночас Коцюбинський розумів, що авторитет рідної літератури може зростати лише завдяки перекладам кращих її творів іншими мовами. Він високо оцінює діяльність І. Белоусова за переклад російською мовою «Кобзаря» Т. Шевченка. Вітаючи перекладача, Коцюбинський підкреслює його заслуги як поета, котрий «ніжно і любовно» приніс у дар братньому народові велике слово Т. Шевченка.

У другій половині 90-х років Коцюбинського вже знають і шанують у Львові і Києві, Одесі і Чернівцях, Херсоні і Чернігові; люблять «молодомузівці» і «вся ... краківська громада» (О. Луцький); сприймає старше покоління (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, О. Кониський, Д. Маркович) і молодь (Б. Лепкий, В. Винниченко, М. Яцків, Г. Хоткевич) — за безсумнівне сповідування модерністичної поетики, за незгасаючу увагу до психологічних тем.

Чернігівський період життя і творчості

Наприкінці лютого 1898 р. Коцюбинський дістав у Чернігівському земстві посаду діловода, а також (тимчасово) завідувача столом народної освіти та редактора «Земского сборника». Настав якісно новий етап життя, діяльності і творчості письменника.

Влаштувавшись у Чернігові, він одразу ж заходився створювати осередок із прогресивних громадських діячів, літераторів, газетярів, учителів. Щопонеділка вечорами в будинку Коцюбинських збиралися письменники — Борис Грінченко з дружиною Марією Загірньою, Володимир Самійленко, Микола Чернявський, Микола Вороний, Григорій Коваленко, Михайло Могилянський, художники Михайло Жук, Петро Циганко, лікарі, вчителі.

Як делегат міського музично-драматичного товариства він побував на святі з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 13 вересня (31 серпня) 1903 р., де зустрівся з Панасом Мирним, М. Старицьким, В. Короленком, Лесею Українкою, В. Стефанником, Оленою Пчілкою, Г. Хоткевичем та ін.

¹ Коваленко-Коломацький *Гр.* В дні журби і печалі. — К., 1918. — С. 22.

Протягом 1903—1904 рр. він пише цикл «З глибини», першу частину повісті «Fata morgana», оповідання «У грішний світ» і «Під мінаретами» (два останні нав'язані свіжими враженнями від подорожі до Криму влітку 1904 р.).

У квітні-червні 1905 р. здійснює подорож до країн Західної Європи (Німеччини, Італії, Швейцарії, Австро-Угорщини), під час якої у Львові відбулася його зустріч з І. Франком та В. Гнатюком.

Наступ реакції після поразки першої революції, пригнітила й Коцюбинського. «У нас тепер (...) т. зв. «усиленна охрана». Не маємо права навіть зібратися, хоч би й приватно, під страхом кари в'язницею, чи штрафом до 3000 руб. Кожного з нас без суду можуть арештувати і вислати бозна-куди у 24 години. Можуть скинути з посади одним розчерком пера, скалічити нагайками або шаблями.

Ми стоїмо зараз поза законом. Нерви такі напружені, що по ночах не можемо спати» [6, 45—46], — писав В. Гнатюкові 3 грудня 1905 р.

Довгожданий закон про волю друку не пом'якшив тривогу, страх, передчуття фатальності. «У нас всі сподіваються лише смертельного бою, в якому або поляжемо, або перемажемо. Короткозоровому оптимізму немає місця. Ніяка спокійна творча робота зараз не можлива. Ми живемо, як на вулкані, жерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух» [6, 46—47], — пише Франкові 12 грудня 1905 р.

Саме у кінці цього року М. Коцюбинський, батько чотирьох дітей, познайомився із співробітницею статистичного бюро Чернігівського губерніального земства Аплаксіною Олександрою Іванівною (1880—1973). Всі близькі і знайомі, співробітники Коцюбинського, що добре знали подружжя, вважали їх зразковою парою. Сучасні ж дослідники, спираючись на факт «його багатолітніх стосунків з іншою жінкою», доходять некоректного висновку про «нешасливий шлюб»¹ Коцюбинського.

Чоловік тонкої душевної організації, з дитинства випещений любов'ю матері, митець, спраглий свіжих вражень, емоцій, натхнення, не задовольнявся одноманітністю сірих днів, місяців, років на службі і побутовістю стосунків вдома («Если великий Данте имел свою Беатриче, то пусть позволено будет мне, обыкновенному смертному, иметь свою Беатриче-Шурочку, любовь которой зажигает во мне огонь и согревает сердце. Вот сейчас — мне хочется прижать твои руки к моему сердцу и с благодарностью, с глубокой

¹ Павличко Соломія. Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського // Павличко С. Теорія літератури. — К., 2002. — С. 508.

радістю поціловати їх за те, що вони дали мені щастя, оживили, украсили мою життя» [1909, 126].

Естет високої проби, «раб» гармонії і краси — не знаходив їх вдома. Чим більше уваги дружина приділяє вихованню дітей, сліпій свекрусі, нервово хворій сестрі, Лідії Коцюбинській, тим самотнішим, «недокоханим» почував себе сорокалітній чоловік, що потребував доказів любові повсякчас: «Напиши мені, що ти мене любиш. Я хоча і знаю це, але мені доставляє задоволення лишній раз слухати ці слова»¹; «Как хорошо знать, что тебя любят, что где-то есть сердце, в такт бьющееся с твоим, что о тебе думают, что тебя хотят видеть. Я поцеловал твое хорошее письмо» [1906, 36]; «Я имею непреодолимую потребность в общении с тобой. Мне так тяжело это невольное одиночество, что я, кажется, готов все бросить на произвол судьбы и бежать с тобой куда-нибудь без оглядки» [1906, 40]; «Если я иногда и делаю сравнения, то только потому, что ты лучше меня вообще и я привык во всем видеть доказательства этого мнения, даже в переписке» [1910, 151].

«Жизнь течет так однообразно, так, в сущности, бедно в смысле эффективной обстановки, что нечего рассказывать. Я больше живу внутренним миром сложным и тонким не поддающемся часто изображению такими грубыми средствами как слово, — и в этом моя драма как беллетриста. Вечные конфликты между внутренним богатством и внешним убожеством. Мне кажется, что когда мы будем вместе, скорее сумеем приобщить друг друга к нашему внутреннему, глубоко скрытому миру. И тогда мы будем богаче оба» [1908, 92].

Проте за два роки палкого, пристрасного кохання Коцюбинський нічогосінько не зробив, щоб бути разом. Більше того, він не насмілився навіть розповісти дружині про свої наміри покинути родину.

У серпні 1908 р. з'явився шанс вирішити проблему. Віра Устимівна прочитала лист Аплаксіної до чоловіка. Розмова відбулася. Та зовсім не така, на яку сподівалися закохані.

«Пишу тебе после объяснения, мой друг. Мне предъявлено твое письмо от тебя. Я прочитал и не отрицал. Не смотря на ожидания, никаких упреков, никаких сцен. Наоборот, столько выказано было благородства, участия и доброты — что я был сражен. Оказалось, что В[ера] И[устиновна] очень любит меня, чего я не подозревал. Она умоляла меня не бросать семьи, не губить всех. Мне было так страшно тяжело, так невыносимо, что я плакал. Теперь у меня

¹ Коцюбинський М. Лист до О. Аплаксіної. 1906 р. // Листи М. М. Коцюбинського до О. І. Аплаксіної / Редакція, вступ. стаття й коментарі І. Стебуна. — К., 1938. — С. 34—35. Далі, посилаючись на це видання, зазначаємо в тексті сторінку.

туман в голові. Не знаю, переживу ли я тяжелую душевную драму — этот конфликт между долгом и чувством. Что делать? Мучительно тяжело» [1908, 94].

Та відтепер цей конфлікт між обов'язком і почуттям набирає подвійної сили. Стало очевидним, що надія на обіцяне сумісне щастя — не здійсниться ніколи. «Может быть, ты осудишь меня за то, что я до сих пор жил надеждами на иное и заразил этими надеждами и тебя. Но верь, что я всегда, как и теперь, был искренним» [1908, 97].

«Плохо быть писателем. Вечно чувствуешь какие-то обязанности, вечно имеешь широко открытые глаза для наблюдений, вечно натягиваешь струны сердца и настраиваешь их для мелодий природы. И все тебе мало, все кажешься сам себе бедным, недостаточно тонким, ленивым, небрежным — вечно недоволен собою. Хотелось бы весь свет обнять и заключить в сердце, собрать все краски и все лучи, накопить материал для работы, а вместе с тем с грустью чувствуешь, что ты плохой аппарат, несовершенный и не можешь выполнить своей задачи. Пишу тебе все сокровенные мысли и чувства, т. к. знаю, что только с тобой я могу поделиться своими радостями и горем, что ты поймешь меня» [1910, 164].

«Я иногда сам восхищаюсь полнотою своего чувства; здесь все есть — и нежная и вместе с тем пламенная любовь, и дружба, и родственная привязанность к тебе. У меня нет более близкого существа, чем ты, сердце мое» [1911, 175].

Він продовжував писати їй ніжні листи, але скоріше за звичкою, ніж за пристрасним бажанням. Він хоче зустрічі, але організацію її перекладає на Аплаксіну. Дилему вибору: Віра Устимівна — Аплаксіна вирішує завжди на користь дружини. І робить це не тільки і не так з обов'язку, як з поваги, любові і вдячності близькій і дорогій людині.

309 листів письменника до дружини просякнуті тривогою за родину, за її цілісність і гармонію. Віра Устимівна, як і раніше, дбає про його здоров'я, душевний комфорт. Його інтереси письменника й поета — понад усе. Вона робить все, «щоб таткові, щоб «Мусі», було гарно жити», щоб не заважали йому, не турбували дрібницями, коли він сам не захоче того. Як казкова фея, вона встигала скрізь, була усім і могла все: «Треба дати йому спокій, подбають, щоб спокій йому був». Треба щось купити йому — буде куплене. Треба придбати гарну елегантську одіж, обув, білизну — буде придбано. Утомився «татко» буденщиною життя чернігівського, нудотою бюрової праці, хоче поїхати кудись з Чернігова — поїде. Чи до Петрограду, чи до Флоренції... Знайдуться й кошти, і безліч делікатного чуття, й чийсь самопожертви»¹. І так було завжди — до його смерті.

¹ Чернявський М. Червона лілея: Спогади про М. Коцюбинського. — Херсон, 1920. — С. 6.

На ці роки припадає написання низки блискучих новел: «Сміх», «Він іде!», «Невідомий», «Persona grata», «В дорозі», «Intermezzo», «Як ми їздили до Криниці».

У серпні 1908 р. у Чернігові з ініціативи «Союза русского народа» був скликаний 14 археологічний з'їзд під головуванням відомої чорносотенниці — графині Уварової і за участю одного з лідерів «Союза русского народа» А. Савченка. Як член Чернігівської губерньської ученої архівної комісії, що займалася вивченням питань археології, історії, етнографії, фольклору, літератури, Коцюбинський працював над розділами «Народна словесність», «Бандуристи і лірники». Комісія виявляла великий інтерес до літератури, але широко розгорнути свою діяльність не могла. Губернатор Хвостов наказав виключити з неї цілий ряд членів, погоджувати з ним прийом нових членів і давати на перегляд доповіді, що ставились на обговорення комісії.

Протестуючи проти втручання губернатора в роботу архівної комісії, В. Гнатюк не приїхав на з'їзд.

«Дуже мені жалко, що Ви не могли приїхати до Чернігова на з'їзд, — писав М. Коцюбинський, — але, з другого боку, для Ваших нервів може й добре, що Ви не були свідком усього того свинства, усього того брудного патріотичного шумування, яке, замість науки, викинув з себе той наполовину хуліганський з'їзд. Попросту було гидко, противно і для людини хоч трохи етично розвиненої, несмачне. Про участь «славнозвісних» «учених» українців наших не буду писати, бо певно з газет вияснили собі їхню непоказну роль. Я прилюдно і в очі назвав учинки тих добродіїв некультурністю, чим викликав на себе великий гнів і громи. Так з тими громами на устах одеські «учені» й поїхали додому. Тепер мені небезпечно показатись в Одесі — ше поб'ють» [6, 107].

Наслідки того з'їзду були драматичні: «Губернатор беззаконно викинув мене, мою жінку, Шрама і ще кількох з «Просвіти» (...), справи товариства підупали цілком; одні полякались та поховались так, що про їх й не чути, другі «працюють» язиками або по чужих товариствах... «Взагалі переживаємо подлі часи, — підсумовує Коцюбинський. — Суспільність, забита, залякана, втомлена, сидить над розбитим коритом й апатично, без мрій, дивиться на мур, що стоїть перед нею. І жалко дивитись, й досадно, і хотів би, коли нічого зробити не можеш, залізти хоч би в літературу, хоч би в праці знайти розраду — але й тут чекають на тебе всякі хвороби та валять з ніг» [6, 107].

Працювати було нікому: «Українці так довго і уперто деморалізувалися, виявляючи свій патріотизм підписуванням адресів та копійковими жертвами на вінки та панахиди, — читаємо в листі до

засновника Чернігівської громади В. Андріївського від 9 січня 1908 р., — що втратили здатність до справжньої роботи. Ще на проекти ми багаті, і можемо подавати прекрасні, а як доведеться провести в життя хоч би найлегший з них, виявляється, що нема кому. Той зайнятий, той не вміє, той не хоче, той ухиляється — і фактично робота звалюється на одного — чи двох, які через віщось все повинні могли, вміти, хотіти і мати вільний час. Од цього величезна шкода справі, бо ті один чи двоє — не можуть зробити всього та ще й добре» [6, 84].

Коцюбинського тривожить, що робота в «Просвіті» йде мляво через відсутність національно свідомих людей, які вміли й хотіли б працювати. «Працюють два-три чоловіки, а решта холодні, як мерці». В атмосфері байдужості, егоїзму, «серед інертного, деморалізованого бездіяльністю українського суспільства» працювати дуже важко. «Сумно і соромно признатися, що вся робота, наприклад, у нашій «Просвіті» лежить на моїй жінці та на мені, але це факт, — пише В. Гнатюкові. — Я так запрацювавсь, так затомивсь, що не витримую далі і мушу вийти з ради т[овариства]. За два місяці я буду вільний — і тоді зможу щось робити для літератури. Останні оповідання я писав при дуже важких умовах: хорий, утомлений, прихапцем, не сплочи по ночах. І це мене мучить не тільки фізично, а й морально. До мене обертаються з різних сторін (навіть німці — «Berliner Tageblatt» і др.), прохаючи щось написати, а я боюсь обіцяти, бо знаю, що не зможу» [6, 84].

Перемагаючи тяжку сердечну недугу, письменник продовжує інтенсивно працювати. В ці роки він закінчує другу частину повісті «Fata morgana», пише новели «Дебют», «Що записано в книгу життя», «Сон», «Лист», «Подарунок на іменини», «Коні не винні», «Хвала життю», «На острові».

Репресивна політика царського уряду після 1905—1907 років спричинила до дедалі більшого роз'єднання письменницьких сил, наслідком чого була непевність, майже випадковість появи на видавничому ринку української літературної продукції. До того ж, праця на ниві письменства не була джерелом матеріального забезпечення. Тому українська інтелігенція йшла на службу чужій культурі, шукаючи кращих, придатніших умов для своєї діяльності, часто зрікаючись свого імені й роду. Коцюбинський не був у їх лавах. Навіть у найскрутніші для себе хвилини, у час нагальної потреби «рятуватися, спочити, полежати в шпиталі або в санаторії» (а єдиним способом заробити на такий рятунок — писати свої твори російською мовою) Коцюбинський не йшов на це. «Дістаю листи од російських письменників, особисто незнайомих мені, які похваля-

ють і запрошуюють до співробітництва. Амфітеатров пише, що він охоче міститиме навіть по-українськи мої оповідання, аби лиш згодився я писати до його журналу «Современник», який має виходити в Петербурзі з нового року і обіцяє бути найкращим з місячників. Мені не хочеться залазити у чужу хату, коли є власна¹.

«Може в перекладі дам щось», — пише в листі В. Гнатюкові від 12 січня 1911. П'ятницький просить негайно організувати переклад 2 т.; Горький теж наполягає якомога швидше випустити 2—3 томи. «Це, на мою думку, має деяку вагу для нас, бо як зацікавляться одним письменником, то почнуть видавати й інших, «одкриють» нашу літературу, і тоді вже ніхто не посміє сказати, що у нас нічого немає. Та й справді! Скільки у нас є гарного в літературі! Франко, Стефанік, Мирний [Винниченко] і інші...» [7, 84]. І навіть при стількох спокусах Коцюбинський знаходив у собі досить душевної сили назавжди лишитись на рідному ґрунті і ні разу не зійти з нього.

Повідомлення В. Винниченка про намір писати повість російською мовою приголомшило Коцюбинського.

«Мені соромно було читати таке, — пише він Є. Чикаленкові. — Так наче він пише для критики (яка все ж таки дуже цінить його). Як може говорити щось подібне ідейна людина — не розумію. Хіба він пише тільки для власної приємності, для слави, для похвали, хіба свідомий українець має право оддавати свій талант і свої сили чужому народові? Це щось таке дике, що, повторюю, мені соромно було читати. Прочитали б йому добрий *pater noster*, він же Вас слуха і поважає. Я відклав свою відповідь Винниченкові на деякий час, щоб прохолонуть, а то згаряча міг би написати таке, що й сам би пожалував потім»².

Через 12 днів М. Коцюбинський безпосередньо звертається до молодшого, але вже досить популярного Винниченка, не зраджувати своєї мови: «Я певний, що коли Ви перейдете на російський ґрунт, то тільки собі на шкоду. Письменник (поет, белетрист) не може безкарно змінити мову: вона помститься. Не гнівайтесь на мене за одверто сказане слово; мені здається, що я маю право на се як людина, що, може, найбільше цінить Ваш талант і любить їм, як дорогим скарбом нашого народу»³.

¹ Коцюбинський М. До Володимира Гнатюка від 30 ст. Ст. XII. [1]910. Чернігів // Цитована праця. — Т. VIII. Листування. — С. 129.

² Коцюбинський М. Лист до Євгена Чикаленка від 20 грудня 1909 р. // Там само. — Т. VIII. Листування. — С. 88—89. Цей уривок у 6- і 7-томному виданні вилучено, без зазначення купюри.

³ Коцюбинський М. Лист до В. Винниченка від 31 грудня 1909 р. // РВ ІЛ ім. Т. Шевченка НАН України. — Ф. 7. — Ч. 549. — Арк. 3.

Вважаючи українську мову не етнічним, а культурним спадком, репрезентанткою надбань цивілізації, він бачив її в історичній перспективі та у вселюдському контексті. Всіма доступними засобами він намагався відкрити очі громадськості на фатальні наслідки відчуження інтелігенції від народу, активізацію процесу «змоскалювання», а отже, національної деградації. Він незмірно радів «поверненню» Могилянського в українську літературу. «Справді, мені дуже приємно було довідатися, що Ви знов вернулись до белетристики, і ще приємніше, що до української... Читав я в «Речи» Вашу статтю [про Олеся і Чупринку]» [7, 157—158].

Факт, що Коцюбинський розмовляв на роботі виключно російською мовою, «друкувався рідною мовою в Австрії (...), а в перекладах російською ... в Росії», не дає підстав для висновку про його «основу роздвоєності»¹. Коцюбинський не написав жодного художнього твору російською мовою. Всі його твори, видані росіянами, — це переклади з української мови. «Більшість моїх оповідань, — читаємо в листі до М. Мочульського від 30 листопада 1905 р., — перекладені на російську мову (деякі по 3—4 рази) і поміщені у кращих часописах («Русское богатство», «Жизнь», «Русские ведомости», «Наука и жизнь», «Южные записки» й інші). Перекладають і на інші мови: польську, німецьку, італійську, норвезьку, іспанську, малярську» [6, 44].

Повертаючись улітку 1910 р. з Італії, Коцюбинський заїхав у карпатське село Криворівню і прожив там майже два тижні, вивчаючи побут, звичаї, мову, фольклор гуцулів. Задумавши написати твір про карпатський край і його жителів, письменник уважно студіює п'ять томів фольклорно-етнографічного дослідження В. Шухевича «Гуцульщина», «Матеріали до гуцульської демонології» А. Онищука, «Народні оповідання про опришків», зібрані В. Гнатюком, перечитує твори Ю. Федьковича.

Влітку 1911 р. він удруге відвідує Гуцульщину. Письменник часто виїздить із Криворівні до інших сіл, забирається в гори, на полонину до чабанів, вивчає життя гуцулів: «Нарід наскрізь поганський, що живе серед різнорідних злих духів, з якими веде боротьбу од пелюшок і до смерті. Первісні номади, вони так тісно зв'язали своє життя з своєю худобою (маржиною), що творять одну сім'ю. Само християнство послужило, здається, їм на те тільки, щоб закрасити культ поганства». Ці спостереження і враження було покладено в основу повісті «Тіні забутих предків», завершеної восени 1911 р.

¹ Павличко Соломія. Пристрасть і їжа: Особиста драма Михайла Коцюбинського // Теорія літератури. — К., 2002. — С. 506.

Ім'я Коцюбинського стало широковідомим. Читачі глибоко шанували письменника, з цікавістю зустрічали кожен його новий твір.

У серпні 1911 р. Коцюбинський одержав від українського «Товариства допомоги науці і штуці» пожиттєву стипендію в сумі 2000 крб. на рік, що дало йому змогу залишити обтяжливу працю в земстві і цілковито віддатися літературній творчості. Однак ця допомога прийшла надто пізно.

За порадою лікарів він проводить зиму 1911—1912 рр. в Італії. Влітку 1912 р. разом із сином Юрком відвідує Гуцульщину, маючи намір зібрати матеріал для другого твору з життя карпатських горян. З Карпат письменник повернувся зовсім немічним. Кілька місяців (жовтень 1912 — січень 1913 р.) Коцюбинський лікується в університетській клініці проф. В. Образцова в Києві, але медицина вже була безсилою. «Всі знали, що здоров'я його вже кілька літ розхитане і так небагато зосталось сторінок в книзі його життя. Ми знали це з газет, чули з переказів, відчували це в тоні його власних творів. Його останнє нескінчене оповідання наскрізь перейняте якимсь тихим болем, покірним одчаєм, вражає таким загостреним відчуженням краси життя, моря, неба, — яке може бути хіба тільки в безнадійно хворої, свідомої, близької смерті людини. В ньому чути і молитву і прощання, і останнє «благословляю» життя від того, хто скоро має відійти. Ave, vita, moriturus te salutat...»¹.

Помер Коцюбинський 25 квітня 1913 р. Поховано його в Чернігові на Болдиній горі в гаю Троїцького монастиря, улюбленому місці його відпочинку за життя.

Коцюбинський — новеліст

Творчість Коцюбинського ввібрала в себе культурні здобутки двох століть, на переломі яких він творив. У цей час особливого розвитку набуває прадавня тенденція до синкретизму мистецтв. Великим культурним завоюванням у цьому сенсі було малярство ранніх імпресіоністів. Їх заклик до сучасності, звернення до природи, до сонця, до краси землі імпонували письменникам-реалістам, зокрема і М. Коцюбинському.

Серед неопублікованих прижиттєвих нотаток Коцюбинського зберігся уривок «Був на виставі», в якому чи не найвиразніше ви-

¹ Зеров М. Пам'яті М. Коцюбинського // Зеров Микола / Упор. М. Сулима. — К., 2003. — С. 139—140.